

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 340.69

Котуха О. С.,

kotuhai@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849, Researcher ID: G-6561-2019

кандидат юридичних наук, професор,

декан факультету права

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Богонюк Г. І.,

bogonyuk.galina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2602-111X, Researcher ID: LSL-1146-2024

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії держави і права,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих питань принципу презумпції невинуватості в контексті національного та міжнародного права. Відзначається, що презумпція невинуватості є надважливим механізмом захисту прав людини від зловживань у кримінальному процесі та виступає основоположним елементом сучасної юридичної системи.

Автор підкреслює про наявність непоодиноких випадків, коли у посадових осіб, та й громадськості загалом, без належних на те матеріальних і процесуальних підстав, наперед (до моменту постановлення обвинувального вироку судом) сформована думка про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що безсумнівно, суперечить положенням чинного законодавства.

Робота містить огляд наукових джерел, що демонструє складність та багатогранність питання презумпції невинуватості у міжнародному та національному праві. Порушення презумпції невинуватості, відступ від її положень надають дослідженню обставин справи обвинувального характеру, що віддаляє від знаходження істини. Засудження невинної особи заподіює більшу шкоду авторитету правової системи, державі й суспільству загалом, ніж низький рівень розкриття кримінальних правопорушень.

Констатовано, що дослідження окресленого питання завжди залишатиметься актуальним та привертатиме увагу як теоретиків, так і практиків з огляду на те, що розглядуваний принцип є базовою демократичною засадою кримінального судочинства, а відтак потребує системного аналізу з урахуванням положень національного законодавства, норм міжнародного права та практики їх застосування. Окрім того, не слід заперечувати про наявність цілої низки проблем, пов'язаних із забезпеченням практичної реалізації вказаного принципу.

На основі проведеного аналізу вказується, що значення презумпції невинуватості важко переоцінити, оскільки від неї залежать теоретичні положення й практичні рекомендації з основоположних питань правосуддя: роль суду у правовій державі, встановлення істини у кримінальних справах, співвідношення досудового й судового слідства, забезпечення обвинуваченому права на захист, способи реабілітації незаконно засуджених.

Ключові слова: презумпція невинуватості, засади, обвинувачений, вина, права обвинуваченого.

Kotuha O. S.,

kotuh1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849, Researcher ID: G-6561-2019

Candidate of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Bogonyuk G. I.,

bogonyuk.galina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2602-111X, Researcher ID: LSL-1146-2024

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Theory of State and Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

PRESUMPTION OF INNOCENCE: CONCEPTUAL APPROACHES

Abstract. *The article is devoted to the study of certain issues of the principle of the presumption of innocence in the context of national and international law. It is noted that the presumption of innocence is an important mechanism for protecting human rights from abuses in the criminal process and is a fundamental element of the modern legal system.*

The author emphasizes that there are frequent cases when officials, and the public in general, without proper material and procedural grounds, in advance (before the court issues a guilty verdict) an opinion has been formed about the person's guilt in committing a criminal offense, which undoubtedly contradicts the provisions of current legislation.

The work contains a review of scientific sources, which demonstrates the complexity and multifaceted nature of the issue of the presumption of innocence in international and national law. Violations of the presumption of innocence, deviations from its provisions give the investigation of the circumstances of the case an accusatory nature, which distances it from finding the truth. Conviction of an innocent person causes greater harm to the authority of the legal system, the state, and society as a whole than a low level of criminal offense detection.

It is stated that the study of the outlined issue will always remain relevant and will attract the attention of both theorists and practitioners, given that the principle under consideration is a basic democratic principle of criminal justice, and therefore requires a systematic analysis taking into account the provisions of national legislation, international law and the practice of their application. In addition, it should not be denied that there are a number of problems associated with ensuring the practical implementation of the specified principle.

Based on the analysis conducted, it is indicated that the importance of the presumption of innocence is difficult to overestimate, since theoretical provisions and practical recommendations on fundamental issues of justice depend on it: the role of the court in a state governed by the rule of law, establishing the truth in criminal cases, the relationship between pre-trial and judicial investigations, ensuring the accused's right to defense, methods of rehabilitating those illegally convicted.

Key words: presumption of innocence, principles, accused, guilt, rights of the accused.

JEL Classification: K 42

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-01>

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних засад кримінального судочинства є презумпція невинуватості, яка не є даниною нашому часу, а відтак, має давнє коріння. У юридичній літературі рефреном звучить думка, що вказана засада бере початок зі звичаєвого права та мудрості нашого народу. Як приклад, наводяться такі постулати: «Не спіши карати, спіши вислухати»; «Не за те вовка б'ють, що він сірий, а за те, що вівцю з'їв» [1, с. 121]. Очевидно, що презумпція невинуватості є надважливим механізмом захисту прав людини від зловживань у кримінальному процесі, про що неодноразово звертається увага у Рішеннях Європейського суду з прав

людини. Щоправда, не поодинокими є випадки, коли у посадових осіб, та й громадськості загалом, без належних на те матеріальних і процесуальних підстав, наперед (до моменту постановлення обвинувального вироку судом) сформована думка про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що безсумнівно, суперечить положенням чинного законодавства. Слідом, доводиться констатувати про не завжди чітке розуміння дії та застосування засади презумпції невинуватості, передусім, у кримінальних процесуальних відносинах. А тому, важливо, щоб розглядувана засада не обмежувалась лише її декларативним характером.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесуальному праві не належать до числа таких, науковий огляд яких є недостатній. Окремі його аспекти розглядалися у працях В. Г. Гончаренка, Ч. С. Касумова, В. В. Крижанівського, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, О. А. Осауленка, М. М. Полянського, В. О. Попелюшка, М. В. Савицького, В. М. Тертишника, Г. Ю. Юдківської, Б. І. Яворського, С. С. Яценка та інших. Слід віддати належне дисертаційному дослідженню В. П. Любавіної, у якому презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини розглядається як засада кримінального провадження. Не можна не згадати наукову розвідку В. В. Крижановського, у якому автор здійснив порівняльно-правове дослідження згаданої засади кримінального судочинства.

Безсумнівно наукові розробки вказаних авторів важко переоцінити, оскільки вони присвячені питанням правового змісту, значення та сутності цієї засади кримінального судочинства. Щоправда, дослідження окресленого питання завжди залишатиметься актуальним та привертатиме увагу як теоретиків, так і практиків з огляду на те, що розглядуваний принцип є базовою демократичною засадою кримінального судочинства, а відтак потребує системного аналізу з урахуванням положень національного законодавства, норм міжнародного права та практики їх застосування. Окрім того, не слід заперечувати про наявність цілої низки проблем, пов'язаних із забезпеченням практичної реалізації вказаного принципу.

Постановка завдання. Основною метою цієї статті є розгляд концептуальних підходів правового принципу презумпції невинуватості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «презумпція» (presumptio) має латинське походження і перекладається як «припускати». Його семантичний зміст трактується як «припущення, що ґрунтується на ймовірності» [2, 869]. «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину», – проголошено у ст. 62 Конституції України. Схожий припис передбачений у ч. 1 ст. 17 КПК України. Щоправда, законодавець при формулюванні вказаного положення, врахував зміни, які були при-

йняті до КК України на підставі Закону України від 22 листопада 2018 р., № 2617-VIII, якими введено інститут кримінального проступку.

Вимоги щодо дотримання вищенаведеної засади кримінального судочинства задекларовані також у Цивільному кодексі України, де закріплено, що ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (обнародоване) лише в разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом (ч. 4 ст. 296).

Міжнародна спільнота також не залишилась осторонь процесів утвердження постулатів презумпції невинуватості. Так, у ст. 11 Загальної декларації прав людини, ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., проголошується: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена у законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту». У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1966 р. та ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 р., проголошується: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом».

Зазначені засади втілені й у кримінальному процесуальному законодавстві України, де презумпція невинуватості є правовою гарантією встановлення істини у кримінальному провадженні. Кримінальні процесуальні принципи, зокрема принцип презумпції невинуватості, є загальними для всіх стадій судочинства і знаходять у кожній із них своє специфічне вираження. За змістом частин першої – третьої ст. 62 Конституції України дія презумпції невинуватості пов'язується не лише з визнанням особи винною шляхом винесення обвинувального вироку, що набрав законної сили. Вона поширюється й на осіб, причетність яких до вчинення кримінального правопорушення з'ясовується під час судового провадження. Згідно з частиною третьою цієї статті обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи у вчиненні кримінального

правопорушення тлумачаться на її користь. Цим конкретизується положення про презумпцію невинуватості й водночас встановлюється гарантія її дії до набрання вироком законної сили. Презумпція невинуватості як принцип визначає правовий статус особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, впливає на розподіл процесуального навантаження щодо доказування між учасниками процесу, знімаючи відповідний обов'язок з обвинуваченого і покладаючи його на відповідні державні органи, відповідальні за розслідування і вирішення кримінальної справи, слугує підставою для повної реабілітації осіб, вина яких залишилася недоведеною.

Під презумпцією невинуватості в теорії кримінального процесуального права зазвичай розуміють положення, що особа, підозрювана або обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватою доти, доки її винуватість не буде доведена у визначеному законом порядку й встановлена вироком суду, що набрав законної сили. Однак науковці висловлювали й інші визначення цього принципу як щодо самого формулювання презумпції невинуватості, так і сфери її правового закріплення (М. С. Строгович, П. С. Елькінд, В. Т. Томін, Б. Т. Безлепкін, В. К. Бабаєв, В. М. Савицький, І. А. Лібус, І. Л. Петрухін та ін.). Деякі теоретики навіть вважають, що презумпція невинуватості лежить за межами кримінального судочинства і є елементом загальноправового статусу громадянина. Практично у всіх юридичних, тлумачних словниках та енциклопедіях презумпція невинуватості визначається положенням, відповідно до якого обвинувачений вважається невинуватим, доки його вина не буде доведена у встановленому законом порядку.

Завдяки презумпції невинуватості у кримінальному провадженні знаходить широке застосування принцип змагальності. Оскільки обвинувачений вважається невинуватим, йому надається право на захист, яке забезпечується такою організацією процесу, за якої обвинувачений реально може захищатися у суді від пред'явленого йому обвинувачення. Обвинувач і обвинувачений виступають у суді сторонами, яким надані рівні процесуальні права для обстоювання своїх висновків і оспорованих тверджень протилежної сторони. На підставі принципу змагальності кожна сторона має свої права та обов'язки. В силу дії презумпції невинуватості ці права та обов'язки розподіляються між сторонами так: обвинувач зобов'язаний довести винуватість під-

судного; підсудний вправі доводити свою невинуватість, але не зобов'язаний це робити. Якщо ж він висунув будь-який доказ своєї невинуватості, то не зобов'язаний доводити його істинність. Обов'язок обвинувача – спростувати цей доказ. На підставі презумпції невинуватості суд, починаючи судовий розгляд, не може вважати підсудного винуватим. Лише під час судового розгляду, де кожна сторона подає свої докази і досліджуються всі обставини справи, у суду формується власне переконання щодо винуватості або невинуватості підсудного, яке і знаходить свій прояв у відповідному рішенні. Таким чином, ці принципи є взаємопов'язаними.

Презумпція невинуватості означає, що закон вважає обвинуваченого невинним, доки ті, хто вважає обвинуваченого винним, не докажуть його вини і винуватість буде встановлена обвинувальним вироком суду, який вступив у законну силу. Це об'єктивне правове положення визначає і спрямовує діяльність посадових осіб, що ведуть провадження у кримінальних справах, органів досудового слідства, прокуратури і суду, їх ставлення до обвинуваченого. Який би не був стан зібраних у справі доказів, яка б не сформувалась думка у того чи іншого суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності щодо винності обвинуваченого, у будь-якому кримінальному провадженні повинно бути забезпечено неухильне додержання і виконання вимог ст. 22 КПК України про всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи. І яким би не було переконання особи, яка проводить досудове розслідування про винуватість обвинуваченого, вони не мають права залишити жодного виправдовувального елементу без перевірки та жодного доказу, що свідчить на користь обвинуваченого.

Презумпція невинуватості в її розумінні та застосуванні виключає односторонній обвинувальний підхід під час розслідування та вирішення кримінальних справ, не допускає швидких, необдуманих, безпідставних рішень про притягнення громадян як підозрюваних і обвинувачених. Вона спрямована на те, щоб кримінальні покарання застосовувалися тільки до тих, хто порушує закон, шкодить суспільству і правопорядку. Однією з основних вимог кримінального процесуального законодавства є те, що ніхто не може бути притягнутий як обвинувачений інакше, ніж на підставах і в порядку, встановлених законом (ст. 5 КПК України). Якщо є сумнів у вчиненні конкретною особою кримінального правопорушення, то слідчий, прокурор

і суд повинні керуватися правилом про тлумачення усіх сумнівів на користь обвинуваченого. Сьогодні актуальність дотримання правил презумпції невинуватості не викликає сумнівів. Вона закріплена у багатьох міжнародних нормативних актах і внутрішньому законодавстві більшості країн.

Значення презумпції невинуватості важко переоцінити, оскільки від неї залежать теоретичні положення й практичні рекомендації з основоположних питань правосуддя: роль суду у правовій державі, встановлення істини у кримінальних справах, співвідношення досудового й судового слідства, забезпечення обвинуваченому права на захист, способи реабілітації незаконно засуджених. Її дотримання відбивається на наслідках боротьби зі злочинністю й на стані законності у державі загалом. У реалізації принципу презумпції невинуватості виявляється моральний принцип кримінального судочинства. Він виражається в тому, що «жорстка й принципова лінія державних органів, пов'язана з кримінальним переслідуванням осіб, підозрюваних і обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, поєднується із ретельним та чуйним людським підходом до з'ясування провини й ступеня відповідальності тих, хто притягується до кримінальної відповідальності».

Приклад порушення презумпції невинуватості наведений у Рішенні Європейського суду з прав людини «Шагін проти України» від 10 березня 2010 року N 20437/05. За підозрою в організації групою господарських товариств «ТОП-Сервіс», якою керував заявник, озброєної банди з метою вбивства державних службовців і підприємців, які начебто заважали діяльності цієї групи, було порушено кримінальне провадження.

12 травня 2000 року в щоденній газеті «Сьогодні» було опубліковано статтю під назвою «У столиці заарештовано банду кілерів». Матеріал для публікації отриманий на основі інтерв'ю прокурора м. Києва та його першого заступника у якому згадувалось про арешт чотирнадцяти членів банди, яка орудувала в місті з 1997 року. Як основний замовник, за твердженням правоохоронців, підозрювався директор однієї зі структур «Топ-Сервісу» Ігор Шагін. Його обвинувачують у восьми «замовленнях» включно із замовленнями вбивства... За виконання злочинів Шагін передав спільникам близько 100 000 доларів готівкою... Прокурор Києва акцентував увагу на тому, що «замовлені» посадові особи переслідувалися бандитами виключно за те, що сумлінно

виконували службові обов'язки, а це суперечило планам структури, очолюваної Шагіним...».

Того ж дня у щоденній газеті «Факти і Коментарі» було опубліковано статтю під заголовком «Вперше в Києві заарештовано організовану групу вбивць, яка виконувала замовлення на усунення державних чиновників». Заявник скаржився, що заяви про його вину, зроблені в засобах масової інформації посадовими особами державних органів до того, як його було засуджено судом, вплинули на громадську думку та наперед визначили результат вирішення справи.

Ураховуючи характер і зміст обвинувачень, пред'явлених заявникові та іншим підсудним, а також широке висвітлення в засобах масової інформації судового процесу в цьому кримінальному провадженні, Суд визнав, що справа була надзвичайно значущою для громадськості. Суд звернув увагу, що принцип презумпції невинуватості, не лише забороняє передчасне висловлення думки самим судом про те, що особа, «яку обвинувачено у вчиненні злочину», є винною, тоді як це ще не доведено відповідно до закону, а й поширюється на заяви, що їх роблять інші державні посадові особи стосовно проваджень, що тривають, у кримінальних справах і які спонукають громадськість до думки про вину підозрюваного та визначають наперед оцінку фактів компетентним судовим органом. У цьому зв'язку Суд наголосив на тому, як важливо державним посадовим особам добирати слова, оприлюднюючи свої заяви ще до судового розгляду справи, порушеної проти особи, та визнання її винною в тому чи іншому злочині [3].

Така позиція суду заслуговує на схвалення, оскільки має законодавче підґрунтя. Водночас, не слід виключати права громадськості бути проінформованою про перебіг розслідування відповідного кримінального провадження без повідомлення фактичних даних, які б спонукали громадськість до думки про винуватість тієї чи іншої особи до моменту проголошення обвинувального вироку.

Не викликає заперечень той факт, що порушення презумпції невинуватості, відступ від її положень надають дослідженню обставин справи обвинувального характеру, що віддаляє від знаходження істини. Засудження невинної особи заподіює більшу шкоду авторитету правової системи, державі й суспільству загалом, ніж низький рівень розкриття кримінальних правопорушень. Історія виразно засвідчує, що від типового правосуддя, суворого дотримання презумпції невинуватості

ватості лише один крок до її порушення і навіть справжніх репресій. Повернення до поваги прав і свобод людини, до їхньої реалізації, до дотримання усіх вимог закону триває десятиліттями. Забезпечення належної реалізації передбачених у законодавстві норм права щодо принципу презумпції невинуватості дасть змогу говорити про справжню повагу до людини. Безперечно, правові презумпції мають важливе значення для побудови будь-якої галузі права, зокрема кримінального процесуального.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. В цілому ж проблема правових презумпцій, які застосовуються у кримінальному процесі, має велике науково-прикладне та правове значення. Правові презумпції мають значну наукову та історичну цінність, оскільки вони є одним із найважливіших інститутів кримінального процесу. Рівень їх розробки у багатьох аспектах визначає побудову всієї галузі кримінального процесуального права, дотримання прав і свобод учасників кримінального процесу. Детальне і ретельне закріплення презумпцій необхідне за самою суттю кримінального процесу. У ньому, як у жодній іншій галузі права, щоденно мають місце владні відносини, які зачіпають права та інтереси особистості. Здійснення судочинства у кримінальних справах, підвищення його ефективності за допомогою детальної регламентації правових презумпцій дає змогу позитивно впливати на формування професійних якостей посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство. Удосконалення правового регулювання правових презумпцій, які застосовуються у кримінальному процесі, необхідно

починати з однієї з основних – презумпції невинуватості. Потреба детальнішого формулювання певних правил цього положення не викликає сумнівів, тому що ретельна регламентація дасть змогу зміцнити одне з основних прав людини – право на свободу і недоторканність особистості. А тому це питання і надалі залишатиметься актуальним як для науки, так і практики застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тертишник В.М. Презумпція невинуватості: інтегральна правнича засада та її застосування у разі функції захисту. *Правова позиція*. №1 (20). 2018. С. 120-126
2. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. К.: Аконт, 2003. 926 с.
3. Шагін проти України» (заява № 20437/05): Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text

REFERENCES:

1. Tertyshnyk V.M. Presumptsiya nevinuvatosti: intehral'na pravnycha zasada ta yiyi zastosuvannya u razі funktsiyi zakhystu. *Pravova pozytsiya*. №1 (20). 2018. S.120-126
2. Novyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy. T. 2. K.: Akont, 2003. 926 s.
3. Shahin proty Ukrayiny» (zayava № 20437/05): Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text

Стаття надійшла до редакції 10.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису

після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025